

Ivana Kupková, Zbyněk Fišer a kolektiv autorů

Jiří Levý

zakladatel
československé
translatologie

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Jiří Levý: zakladatel československé translologie

Ivana Kupková, Zbyněk Fišer a kolektiv autorů

Jiří Levý: zakladatel československé translatologie

Ivana Kupková, Zbyněk Fišer a kolektiv autorů

Masarykova univerzita
Brno 2019

Katalogizace v knize – Národní knihovna ČR

Kupková, Ivana, 1971-

Jiří Levý: zakladatel československé translologie / Ivana Kupková, Zbyněk Fišer a kolektiv autorů.

-- Vydání 1.. -- Brno : Masarykova univerzita, 2019. -- 131 stran

Částečně slovenský text, anglické, německé a ruské resumé

Obsahuje bibliografie, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-210-9348-5 (brožováno)

* 81'25 * (437) * (048.8:082)

– Levý, Jiří, 1926-1967

– teorie překladu -- Československo

– překladatelství

– kolektivní monografie

81 – Lingvistika. Jazyky [11]

Editoři:

Ivana Kupková a Zbyněk Fišer

Knihu recenzovali:

Prof. PhDr. Věra Janíková, Ph.D.

Prof. PhDr. Marián Andričík, PhD.

PhDr. Jaroslav Kovář, CSc.

Autoři děkují za jejich cenné připomínky.

Publikace byla vydána s finanční podporou Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

© 2019 Masarykova univerzita, Ivana Kupková, Milan Suchomel, Edita Gromová,
Daniela Mügllová, Daša Munková, Petra Mračková Vavroušová, Jana Kitzlerová,
Radek Malý, Radek Černoch, Zdeňka Vychodilová

ISBN 978-80-210-9348-5 (brož.)

ISBN 978-80-210-9349-2 (online : pdf)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9349-2019>

Obsah

Slovo úvodem: malá pocta Jiřímu Levému	6
Věda, filozofie, literatura	
<i>Před padesáti lety zemřel Jiří Levý</i>	9
Avantgardný vedecký prínos Jiřího Levého a Antona Popoviča v kontexte súčasného translatologického vývoja	15
Jiří Levý a nepřímý (portugalský) překlad	26
Odkaz Jiřího Levého v súčasnej slovenskej kritike umeleckého prekladu	39
<i>Dvanáct</i> aneb Co by Jiří Levý řekl nejnovějšímu překladu stejnojmenné Blokovy poemy	51
Goethův <i>Faust</i> v novém českém překladu (s přihlédnutím k úvahám Jiřího Levého)	62
Ke specifikům překládání <i>Digest</i>	71
Komunikační strategie v paralelních prekladech marketingových textů	80
Olomoucká etapa v profesním životě Jiřího Levého	
<i>Jiří Levý jako inspirace pro současnou rusistickou překladatelskou praxi</i>	95
Literatura	107
Jmenný rejstřík	114
Věcný rejstřík	118
Summary	120
Zusammenfassung	123
Резюме	126
O autorech	129

Slovo úvodem: malá pocta Jiřímu Levému

Zbyněk Fišer, Ivana Kupková

Díváme-li se na dílo Jiřího Levého (1926–1967) dnes, jsme zaskočeni nejen jeho rozsahem vzhledem ke krátké době, v jaké vzniklo, ale i rozmanitostí disciplín, jimiž se mladý a zralý vědec intenzivně zabýval. Pozoruhodná je objevnost a preciznost, s nimiž nové poznatky vymezoval, předpovědní perspektiva, s jakou na řadu jevů a oblastí nahlížel. Právě snaha odkrývat a naznačovat nové souvislosti, možné vztahy a principy, výhledové strategie, metody konstruktivního uvažování a tvůrčího myšlení zapříčinily, že i když některé závěry zůstaly neuzavřeny a některé cesty byly jen naznačeny, staly se inspirací pro generace následovníků. Autorky a autoři hledají živý a kritický vztah k myšlenkám Jiřího Levého a jeho pokračovatelů a poukazují na trvalé hodnoty, které nadále rozvíjejí, zpřesňují a kultivují. Texty svědčí o podnětnosti jak pro bádání na poli teorie překladu, překladové kritiky, počítačové lingvistiky či didaktiky překladatelství, tak i na poli živé překladatelské praxe literárního, divadelního nebo odborného překladu.

Jak ukazuje i naše publikace, nejen Levého kolegové a generační souputníci, nejen badatelé v tehdejší Československu, ale i mladší kolegové nebo zahraniční vědci se stali pokračovateli myšlenek a předpovědí, které Levý vyslovil především ve svém klíčovém díle *Umění překladu* (1963, 1983, 1989, 2012; něm. překlad *Die literarische Übersetzung: Theorie einer Kunstgattung*, 1969; rus. překlad *Iskusstvo perevoda*, 1974; angl. překlad *The Art of Translation*, 2011, ad.). Dodnes jsou neméně inspirativní Levého myšlenky i v jeho dalších pracích, např. v antologii *České teorie překladu* (1957, 1996), ve sbornících *Bude literární věda exaktní vědou?* (1971) a *Paralipomena* (1971) či v jednotlivých studiích na pomezí literární vědy, teorie překladu a lingvistiky (např. článek vytvořený ve spolupráci s K. Palou *Generování veršů jako problém prozodický*, 1968). Na Západě přistoupili k Jiřímu Levému s konstruktivně kritickým pohledem jako k zakladateli funkcionalistického uvažování o procesu překladu. Dnešní situace nám umožňuje detailní srovnání Levého formulací s funkcionalistickými strategiemi a ukazuje se, že Levý – byť jinými slovy – pojmenoval téměř všechny základní oblasti funkcionalistického překladatelství. Na některé tyto skutečnosti poukázali již dříve jiní, na další souvislosti poukazují autoři této knihy (E. Gromová a D. Müglová, Z. Fišer).

Kolektiv českých a slovenských autorů soustředil v předložené publikaci pozornost na tři oblasti, které dnešní translatoologii zajímají. Tou první je zhodnocení díla, inspirativních tezí, koncepcí, pokusů a myšlenek Jiřího Levého v kontaktu s jinými teoretickými koncepty. Literární estetik Milan Suchomel porovnává Levého úvahy o aplikaci metodologií exaktních věd na literárněvědný výzkum s myšlenkami filosofů a ukazuje podnětnost Levého vedle tezí Heideggerových a Ricoeurových.

Přístupy Jiřího Levého a slovenských filologů Antona Popoviče, Františka Mika a dalších srovnávají Edita Gromová a Daniela Müglová v kapitole o jejich avantgardním přínosu současné translato-logii. Popovič s Levým jsou vnímáni jako *zakladatelé moderní československé translato-logie*. Autorky odhalují vývojovou cestu některých literárněvědných a translato-logických konceptů, na jejímž počátku stály myšlenky Levého a kterou provázela vzájemná inspirace a následné tvůrčí rozvíjení na Slovensku (např. v rámci nitranské školy) a ve světě (G. Toury a jiní). Autorky poukazují zvláště na aspekt interdisciplinarit-y a zdůraznění komunikačního aspektu, jakož i na „nevyhnutnost určité manipulace výchozího textu“, aspekty teoretického uvažování, jimiž Levý a Popovič „předstihli – jakoby v časové smyčce – translato-logické myšlení o několik desetiletí“. Daša Munková v této souvislosti poukazuje na to, jak se Levého interdisciplinární myšlení, jeho úsilí propojit exaktní vědy a uměleckou literaturu, stalo podnětným pro výzkum v oblasti *strojového překladu* a počítačové lingvistiky v česko-slovenském prostoru. Inspirativnost Levého pro domácí prostředí připomínáme jak přehledem výzkumu v oblasti strojového překladu a umělé poezie, který Levý nastartoval s Karlem Palou po příchodu do Brna (D. Munková), tak i detailnějším pohledem na olomoucké tvůrčí období Jiřího Levého v padesátých a šedesátých letech (první část kapitoly Zdeňky Vychodilové).

Druhý okruh problémů pojednávají kapitoly zhodnocující význam Jiřího Levého jako teoretika překladu. Petra Mračková Vavroušová na základě výzkumu portugalského překladu části monografie *Umění překladu* rozvíjí definičně i terminologicky koncept *nepřímého překladu*, Radek Malý zkoumá prakticky možnosti adaptačních postupů v aktuálním *divadelním překladu* Goethova *Fausta* a důležitost *mluvnosti* překladu. Zbyněk Fišer se zabývá fenoménem kreativního překládání v podmínkách marketingové komunikace, kde se setkáváme s pojmem *transkrece*, jejíž adaptační postupy jsou konfrontovány s požadavkem věcné ekvivalence v paralelních translátech. Problematiku vztahu *ekvivalence* a adaptace v případě *překládání právních textů* z latiny nahlíží a představuje (s koncepcí Jiřího Levého v pozadí) Radek Černo-ch; upozorňuje na specifičnost výchozího starověkého textu *Digest*, který má být bedlivě interpretován a podle potřeby a konkrétního právního aktu také přiměřeně tvořivě překládán. Ivana Kupková se soustředí na Levým naznačenou cestu v oblasti překladové kritiky a na její produktivnost při vymezování kritérií hodnocení překladu ve slovenském kontextu (*koncepčnost* překladu, vnímání překladu jako *stylistické operace*, kulturní aspekt překladu), a to jak při praktické analýze konkrétních překladů, tak v nejnovějších teoretických úvahách o kritériích překladové kritiky. Kapitola Jany Kitzlerové o překládání ruské lyriky ukazuje, jak se Levý stavěl k takzvaným překladatelským problémům a překladatelským obtížím, jež souvisí se *sémantickou hustotou* různých jazyků a s přenosem *zvukové a rytmické stránky básně* v překladu, a na bohatém literárním materiálu představuje, jak tyto obtíže řešili konkrétní čeští překladatelé poemy *Dvanáct* Alexandra Bloka.

Jak inspirativní je Levého učení v zemích bývalého Československa, dokazují v této knize také kapitoly věnované třetímu okruhu otázek – didaktickému využití jeho myšlenek ve výuce budoucích překladatelů (E. Gromová a D. Müglová,

Z. Vychodilová, Z. Fišer). Didakticky poučná jsou i pozorování P. Mračkové Vavroušové při srovnávání portugalské a německé verze *Umění překlada*. Přesahy nebo přímo odkazy do oblasti vzdělávání překladatelů nebo blízkých profesí však můžeme nalézt téměř ve všech kapitolách této knihy.

Pestrost pohledů autorského týmu umožňuje nahlédnout překladatelskou problematiku v různých konkrétních případech, jazycích a komunikačních událostech. Ukazuje se tu, jak zásadní je myšlenka zohlednění *stylu* a jak důležité je *učit a naučit se* zodpovědně pracovat se stylovými faktory v kulturních souvislostech, s ohledem na konkrétní přijímající prostředí, a umět pojímat *překlad jako rozhodovací proces* a překladatele jako rozhodovacího činitele, vědomého si své profesionální zodpovědnosti za učiněná řešení.

Jiří Levý hledal exaktnost v literární vědě; možná právě proto zasvětil své nejvýznamnější dílo *Umění překlada* teorii uměleckého překlada – vědě, která zkoumá, jak určité jedinečně *udělané* (B. Ejchenbaum) literární dílo rozebrat a „znova poskládat“ v jiném jazyku, a nadto tak, aby zůstalo stejně krásné jako v originále. Díky Levého širokému záběru se však jeho chápání překlada jako *tvůrčího procesu* dá aplikovat i na překlady neliterárních textů. Jak ve své kapitole píše Milan Suchomel, „Jiří Levý byl velký iniciátor“. Doufáme, že tato kniha bude toho důkazem.

Věda, filozofie, literatura

Před padesáti lety zemřel Jiří Levý

Jsem tady asi poslední, kdo ještě Jiřího Levého pamatuje, kdo má před očima jeho živou podobu. Byl o dva roky starší, když jsem přišel jako student na fakultu, byl ve třetím ročníku. Hranice mezi semestry a ročníky byly prostupné, a tak jsme se co chvíli potkávali, věděli jsme o sobě, znali se k sobě. Vždycky byl vsřícný, v dobrém rozpoložení, přátelský. Když dostudoval, odešel na několik let působit na univerzitu do Olomouce. Taky jsem dostudoval a odešel a pak se zas vrátil a na katedru se vrátil i Jiří. Zase jsme se sešli, ale ne nadlouho.

Milan Suchomel

Jiří Levý položil radikální otázku: *Bude literární věda exaktní vědou?* Tak je nade-psána stať z roku 1965, to je také titul výboru, který vyšel čtyři roky po Levého smrti péčí Miroslava Červenky (Levý 1971). Levý stál v té chvíli v závěru vývojové řady, jeho otázka byla podnětem a výzvou. Kant popřel možnost vědecké estetiky a její poznávací hodnoty s odůvodněním, že vkusový soud není soudem *a priori*. Přitom to byl on, kdo položil novodobé základy k disciplíně. Postupně byla potom zamítnuta pozitivistická věda se svým požadavkem příčinného vysvětlování, fenomenologie se obrátila k věcem v našem vědomí a ruští „formalisté“ zvědečtili obor spolehnutím na artefakt, na literárnost a způsob zhotovení, načež český strukturalismus literaturu definoval funkčními vztahy uvnitř i vně díla.

Levého otázku předcházela razantní odpověď, důraz Levého nároku je vyvážen mocným protidůrazem: „Neexaktnost historických duchovních věd není žádným nedostatkem, nýbrž pouze splněním požadavku, který je pro tento druh výzkumu bytostný“ (Heidegger 2013: 13). Martin Heidegger přivádí do důsledků hermeneutický názor, že vědy o člověku nejsou od toho, aby vysvětlovaly, ale aby rozuměly a vedly k porozumění. Levému i Heideggerovi, vědci i filozofovi, záleželo na pravdě, ale pro filozofa pravda není správnost. Ptá se po možnosti bytí, ptá se jak být, nikoli jak se zmocňovat jsoucna. Exaktní vědě přináležejí správnost, nikoli pravda, a tedy „věda není původním děním pravdy“ (Heidegger 2016: 75); záře barev pomine, když je rozložíme na vlnové délky. To je důvod, proč Hölderlin „nesmí zůstat pouhým předmětem hölderlinovského bádání podle představ literárních historiků“ (Heidegger 2013: 43). Ontologie se staví proti technologii, existenciální účastenství proti objektové popisnosti. V básnickém díle se děje pravda, pravda se děje básněním, básnění rozevívá a rozsvěcuje skutečnost do její neskrytosti, odkrývá jsoucno v jeho bytí, básník naslouchá bytí, které se otevírá v řeči. Rozumět pravdě, která se děje v básnickém díle, je tolik, co odpovídat jsoucnu, v kterém se odhaluje bytí. Jsoucno se stává jsoucnějším, když se pobyť vymaňuje z pouhé zaujatosti jsoucnem.

Také Levý odmítal falešnou jistotu běžných literárněhistorických soudů, ale jeho námitka vůči soudům literární historie je jiné povahy než Heideggerova. Preferoval zdrženlivost, která je založena na pozorování a umožňuje postupné hypotézy vedoucí k stále adekvátnějším závěrům (Levý 1971: 18). Exaktní věda by měla mít tu vlastnost a přednost, že vychází z dílčích empirických faktů a ty zobecňuje s přispěním matematické logiky a počtu pravděpodobnosti; její výpovědní hodnota pak roste s mírou měřitelnosti a formalizace. Kde není dosud důsledná formalizace možná, pomáhá experiment. O sémantických funkcích se dovídáme ze srovnání logických vztahů mezi fyzikální řadou, „která je nositelem literárního sdělení, a sémantickou řadou, v níž si je čtenář uvědomuje“ (Levý 1971: 14).

Hermeneutika trvá na rozdílnosti přírodních a humanitních věd. Levý důvěřoval moderní logice, že odpomůže tomuto dělení metodologickým zpřesněním humanitních věd. Přispět k tomu měly kybernetika a teorie informace. „Teorie informace tedy nevidí dílo jako statický systém, jehož vnitřní relace je možno pozorovat z různých perspektiv, ale jako v čase se realizující uspořádání prvků, jež je výsledkem *selekční a kombinační* činnosti autora a které je zároveň nositelem jisté informace, kterou příjemce dekoduje s některými změnami danými především rozdílem mezi kódem autora a čtenáře“ (Levý 1971: 14).

Oba postoje jsou ostře protikladné. Zajedno jsou v tom, že báseň odolává našim poznávacím a výkladovým možnostem. U Levého je to omezení podle všeho víceméně dočasné: dosud nejsme schopni s pomocí matematiky vysvětlit kvalitativní podstatu spisovatelovy práce ani povahu čtenářova zážitku. Jsme v přípravném stadiu a dosahované výsledky jsou nutně dílčí a samy o sobě nemohou vystihnout podstatu literatury. V platnosti významů a hodnot se mohou projevit až jako součástí vyšších komplexnějších celků. Je v povaze věci, že forma je přesnému popisu přístupnější než obsah. Heidegger a Levý by se snad shodli, každý však po svém, v tom, že dílo se dává jako něco, co je skutečné ve své zhotovenosti; zhotovenost je otištěna do díla a vystupuje jako „jedinečnost toho, co je“; „na uměleckém díle je právě to, že jako takové *jest*, něčím neobyčejným“ (Heidegger 2016: 80). Výzkum, který určuje bytnost díla, říká Heidegger, se pokouší přiblížit jeho věcnosti a znamená tedy porozumět dílu z jeho vytvořenosti, udělanosti. Dílo strhává do otevřené zjevnosti a zároveň vytrhává z toho, co je obvyklé, co trvá ve své služebnosti. Proměňuje vazby k světu a zemi, zpochybňuje to, co se dosud zdálo samozřejmé, to dosavadní a obvyklé se stává nejsoucím, pozbývá schopnosti být mírou. Tato, dá-li se tak říci, heideggerovská podoba „ozvláštnění“, je vedena do ontologických i komunikačních důsledků. Dílo a jeho účinek spočívá ve změně bytí. Dílo pak není dílem bez těch, kteří jeho pravdě odpovídají. Je jim protikladem a otázkou. V *Dovětku k Původu uměleckého díla* je psáno: „Co je umění, je jedna z otázek, na něž v pojednání nejsou dány odpovědi [...], jsou toliko podněty k tázání“ (Heidegger 2016: 113). A v Doslovu k témuž: „K vyřešení této záhady máme ještě daleko. Naším úkolem je tuto záhadu vidět“ (Heidegger 2016: 101). Také z této strany se k předmětu jen přibližujeme, jeden i druhý mluvčí se k věci vyslovují s nepředstíranou skromností.

Co je to znalost literárního textu a kde jsou jeho hranice? Kdy a jak k nim přece dosahujeme? Pro Heideggera je objektivita, objektivní věda překážkou v poznání poezie. Hermeneutika zpochybnila nárok na objektivitu interpretace: co všechno se dá exaktně uchopit? Co čteme, je něco jiného než konstrukty. Nevystavujeme se zvědečtění nebezpečí, že čtení zredukujeme na systém pravidel? Tedy na zjišťování toho, co se opakuje? Nedovídáme se doopravdy, teprve když odbočíme z cesty pravidel k tomu, co je nevypočitatelné a nepravděpodobné? Už Kantova výslovná negace vědecké estetiky byla také doznáním, že vědecké poznání neobsáhne celou skutečnost.

Je neshoda mezi filozofem a literárním teoretikem, ale je také rozdíl či posun mezi obecnou teorií a výkladem konkrétních textů. Levého krátký příležitostný projev až praktického zaměření k potřebám recitátorů je o tom, jak umělec formuje jazykový materiál podle rytmických, prozodických a kompozičních principů. Začíná vysloveně technicistně: „Umění má své řemeslné prostředky vycházející z technologie materiálu“ (Levý 1971: 259). Ale formální klíč (kterému se také říká dominantní princip sémanticko-formální anebo princip konstruktivní se svými významovými korelátů) vede ke správnému čtení, navozuje, jak text otevřít a oživit v jeho sémantické funkci, v jednotě výkonu a významu, a toto otvírání není neosobní. Levý rád staví do srovnání dvojice autorů a děl, zvláště také několik různých překladů. Srovnává několik překladů Máchova *Máje* nebo české překlady Shakespeara, ale srovnáván je také Čapkův *Loupežník* a Shakespeare, také Shakespeare a Ben Jonson, Whitman s Eliotem. Přes časovou odlehlost Čapka a Shakespeara a při nestejném způsobu řešení dramatického konfliktu jsou si dramatické konflikty v něčem blízké, srovnatelné jsou i postavy, situace a imaginace. Rozbor Shakespeareova verše a jeho českých překladových protějšků probíhá s výhledem na herecké provedení, v těsné vazbě s ním, a to, co je ve všeobecnosti číselným údajem a hrubým ukazatelem, stává se v kontextu přesnou charakteristikou. Levý ten poměr vyjádřil například slovy: „není problémem určení metrického schématu básně, nýbrž *rytmické individuality*“ (Levý 1971: 279). U Jonsona se jednoznačná základní situace postupně rozvíjí řadou jasných reakcí na ni a tím už je jednoznačně vymezena postava jako obecný typ charakterizovaný jedinou vlastností, která se v průběhu hry znovu opakuje. U Shakespeara se podstata postavy odhaluje teprve v průběhu hry, konflikt se znovu a znovu obměňuje ve zcela nových scénách. Tak výstavba dramatu vypovídá svým ideově-formálním principem o dramatikově vztahu ke skutečnosti, nejde jen o rozdílnou techniku, ale o rozdílné vztahy mezi lidmi. U Jonsona je každá z postav izolována, u Shakespeara spěje drama ke sblížení i těch postav, které si na počátku byly vzdáleny.

Jonsonovské drama se jako typologická ozvěna připomene v povahopisu whitmanovské lyriky, obě vyznačuje kumulativní, součtová metoda: Walt Whitman „přímo matematicky zaznamenával a sčítával“ (Levý 1971: 419). S přihlédnutím k tomu, že Levý včlenil statistiku a matematiku do své vědecké práce, můžeme jako autoreferenční číst pasus, který následuje: „Statistika může zachytit jen existenci a množství jevů jednoho druhu, případně ten jediný rys, který je z hlediska